

A FÜRDŐÉLET FEJLŐDÉSE EGY DÉL-DUNÁNTÚLI VÁROS MINTÁJÁN (1850–1945)

¹*Kaposi Zoltán*

¹*egyetemi tanár, az MTA Doktora, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar;
kaposi.zoltan@ktk.pte.hu*

DOI: 10.15170/TVT.2023.08.03.02

Absztrakt

A tanulmány a délnyugat-dunántúli vidék turizmustörténetéről, vidékfejlesztéséről szól. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a térség legnagyobb városában, Nagykanizsán a polgárosodás korában a fürdőélet terén milyen változások következtek be. A szakirodalomból ismert, hogy a 19–20. században a Dél-Dunántúl más városaiban jelentős fürdőfejlesztési programok indultak el. Nagykanizsára vonatkozó vizsgálatunkat levéltári, múzeumi, statisztikai és sajtóforrásokra alapoztuk. Megállapítottuk, hogy a vizsgált csaknem száz év alatt számos területen történt előrelépés. Kezdetben a lakosság főleg az ingyenes szabad vízforrásokat használta. Az 1870-es évektől a város jómódú és középrétegei számára már lehetőség volt gőzfürdők használatára, amely minőségi előrelépés volt. A gőzfürdő 1873-tól az egész korszakon át működött. Az első világháború előtti időszak már a balatoni fürdőzés lehetőségét is megteremtette: a lakosság jelentős tömegei jutottak el Balatonberénybe, ahol kanizsai vállalkozók is építettek szállodát. A városi vízvezeték- és csatornarendszer kiépítése is új lehetőségeket teremtett. Az igazi nagy áttörés az 1930-as évek elején a strandfürdő és uszoda felépítése volt, amely a lakosság széles rétegei számára biztosított szórakozást. A szociális gondoskodás hozta létre a második világháború alatt a város által felépített balatonberényi gyermeküdülőt. Vizsgálatunk azt bizonyítja, hogy még egy nem túl fejlett vidéken is a fürdőélet területén fokozatos fejlődés mehetett végbe.

Kulcsszavak: Nagykanizsa, fürdőélet, gőzfürdő, strand, uszoda, Balaton

*Benyújtás ideje: 2023. július 3.
Elfogadás ideje: 2023. július 18.
Közlés ideje: 2023. szeptember 30.*

THE EVOLUTION OF SPA CULTURE: THE CASE OF A SOUTHERN TRANSDANUBIAN CITY (1850-1945)

Abstract

This study is about the history and development of tourism in the South-western Transdanubian region. We were curious about the changes that took place in the spa culture of Nagykanizsa, the largest city of the region in the age of embourgeoisement. It is known from the scientific literature that significant development programmes were begun in other Southern Transdanubian cities in the 19th and 20th centuries. Our research on Nagykanizsa was based on archival and statistical data sources, museum resources, alongside contemporary press sources. We established that throughout the almost one hundred years examined, many areas developed. In the beginning, the city population mostly used public and free water sources. From the 1870s the upper and middle classes had access to steam baths, which was a quality step forward. The steam bath operated from 1873 through the entire period. The period before WWI created the opportunity of public outdoor swimming and bathing on the shores of Lake Balaton: a significant amount of the population spent time in Balatonberény where Kanizsa-based entrepreneurs built hotels too. The construction of the city plumbing and sewage systems also created new opportunities. The real breakthrough was the construction of the indoor and outdoor swimming pools in the early 1930s, which attracted a wide array of people from different social classes. The construction of the Balatonberény holiday camp for children was launched by the city in the name of social welfare during WWII. Our research proves that even in a relatively underdeveloped region there could be gradual improvements in spa culture.

Keywords: Nagykanizsa, spa culture, steam bath, lido, swimming pool, Lake Balaton

Received: 3 July 2023

Accepted: 17 July 2023

Published: 30 September 2023

1. Bevezetés

Európában a 18–19. században gyors gazdasági és társadalmi átalakulás ment végbe: egy piacra termelő, vállalkozó jellegű, alapvetően a magántulajdonra épülő modell jött létre. Az ipar és a városok fejlődése együtt járt: az urbanizáció során értékorientációs központként működő nagyvárosok alakultak ki, ugyanakkor nagy szerepe maradt a közép- és kisvárosi fejlődésnek. Gyorsan nőtt a szolgáltató szektor is: a közlekedés (vasút, hajózás stb.) fejlődése, a hitelélet kiszélesedése, az értelmiségi és tömegképzés rendszere, a kereskedelem bővülése, az állami intézményrendszer bővülésével bekövetkezett bürokratizálódás kortünet volt. A gazdasági fejlődés együtt járt a népesség gyors szaporodásával, új társadalmi rétegek kialakulásával és egy újfajta szemléletmód meghonosodásával. A termelékenység és kibocsátás növekedése révén az elit és a középrétegek anyagilag erősödtek, s egyre szélesebb körű jólét épült ki. Terjedtek a szabadidős tevékenységek, szaporodtak a közösségi színterek (kávéház, színház, lóverseny, politikai intézmények, fürdőélet stb.) (HANÁK 1918).

A gazdasági és társadalmi változások némi késéssel, de Közép-Európában, azaz osztrák és magyar területeken is végbementek. Magyarország jövedelemtermelő teljesítménye messze elmaradt Ausztriától (KOMLOS 1990), ebből következően olyan masszív, jelentős kereslettel bíró módos polgári középréteg, mint Nyugaton, nem alakulhatott ki, így az itteni változások csak kisebb volumenben mehettek végbe. Világosan látszik ez a fürdőélet terén is. Ausztriában, időben előbb és méretben jóval nagyobb fürdőrendszer alakult ki, mint Magyarországon. Karlsbad, Bad Ischl, Marienbad, Bad Gastein a Monarchia és a Német Császárság elitjeinek fürdői voltak. Ezekben a fürdőkben gyakran nagy politikai és gazdasági sorskérdések dőltek el (KÓSA 1999:175–177). Az ausztriai és csehországi fürdőket a magyarországi elit, vagyis arisztokraták, ipari és kereskedelmi nagyvállalkozók, magas politikai állásokat betöltők gyakran látogatták.

Nem volt persze mozdulatlan a hazai fürdőélet sem. A török kor után az első fürdők a nagyobb és ismert gyógyforrások mellett már a 18. század második felében létrejöttek. A 19. századtól meginduló gazdasági növekedés, a javuló életkörülmények, s a természetről való gondolkodás változása révén nálunk is egyre több fürdő, gyógyfürdő jöhetett létre. Az emelkedő társadalmi igények, a külföldi példák utánzása nagy szerepet játszott a hazai fürdőkultúra fejlődésében (KAPOSI 2015). Így nem csoda, hogy még a relatíve elmaradott Dél-Dunántúl területén is történtek erőfeszítések fürdők kialakítására. Két esetet emelünk ki ebből a folyamatból. A siklói uradalomhoz tartozó Harkányban a mocsarakkal teli térség lecsapolása közben, 1823–1824-ben fedezték fel azt a gyógyvizet, amelyre ráépülhetett egy hosszú távú fejlesztési program. Batthyány Antal gróf 55 hold területet jelölt ki a fürdő kialakítására. A meleg vizű forrást elválasztották a hideg vizes mocsártól, s megtisztították a környékét. Kezdetben néhány kádat és egy ebédlőt állítottak föl. Az első év végére felhúzták a fürdőépületet; 1828-ra pedig már 28 szobás szállóval is rendelkezett a földesúr. Ez esetben a stratégiai gondolkodásnak volt nagy jelentősége: egy gyorsan változó korban a tulajdonos felismerte, hogy hosszú távon komoly bevételt biztosító kapacitás jöhet létre a fürdőfejlesztés által (SZITA 1973).

Másik esetünk a Dél-Dunántúl legnagyobb településére, Pécs szabad királyi városra vonatkozik. A lakosság fürdésre eleinte a Mecsekről lefolyó visszamaradt vizeket, vagy az ipari termelés során képződött kis tavakat használta. Ilyen volt például a Balokány, amely kezdetben a téglavető agyagigényét kiszolgáló területként működött, s az idők során egy nagy gödörre vált, amelyben több vízforrás is feltört. Ezt Engel Adolf faipari vállalkozó kibérelte, a mocsarat lecsapoltatta, s ott uszodát épített. De említhetjük a vasgyár melletti területet is, ahol Hollmayer Antal Vasfürdőjét, a város első nyilvános strandját 1864-ben alapította. Mellette vendéglő épült, amely ismert szórakozóhellyé vált. (PÉCS LEXIKON 2010. I:69. és 322). Czindery László, a pellérdi uradalom földesura, akinek Pécsen számos városban belüli telke volt, alakította ki a város első közparkját, s itt nyitotta meg a fürdőt, amelyhez egy fürdőházat is épített. Később ez a parkettagyáros és fakereskedő Engel Adolf kezébe került, aki jelentős fejlesztésekkel

bővítette a fürdőt, amelynek szolgáltatásai évtizedeken keresztül nagy vonzerőt biztosítottak a város lakosságának (JÁNOSI ENGEL 2009:37).

A fenti két eset persze elég speciális a körülmények miatt: a gyógyvízforrás, avagy a nagy népességű, jelentős kereslettel bíró nagyváros mintája elüt a térség rendszerétől. Érdemes tehát megvizsgálni, hogy a kedvezőtlenebb adottságokkal bíró vidéki területeken milyen lehetőségek adódtak a fürdőélet fejlesztésére. Mintának egy általunk már több szempontból is kutató települést, a Somogy és Zala megye határán álló Nagykanizsa városát választottuk, amelynek példáján megpróbáljuk a fürdőélet fejlődésének fontosabb elemeit bemutatni. Tesszük ezt azért is, mert úgy gondoljuk, hogy egy általános kép az adott kérdésről csakis a valóságot objektívan bemutató, sok kisebb eset elemzéséből állhat össze. Vizsgálatunk deduktív szemléletű: előbb megnézzük, milyen gazdasági változások történtek a piacosodás korában Nagykanizsán, majd pedig rátérünk arra, hogy a fürdőélet fejlődése milyen formában valósulhatott meg.

2. Nagykanizsa fejlődése a 19. század második felében

A hajdan mezővárosi, majd 1871 óta rendezett tanácsai státusszal rendelkező városban a 19. század során gyors népességnövekedés ment végbe: míg a 19. század közepén 9600, addig a 20. század elején már 26 500 fő élt a városban (RÁBAVÖLGYI 2014). A növekedésben nagy szerepe volt a környék településeiről beköltözőknek, valamint a külföldről Nagykanizsára áttelepedő (főleg vállalkozó) zsidóságnak (KAPOSI 2009). Az iparosodás jelentősen átalakította a korábbi gazdasági rendszert, de más városokhoz képest a nagy különbség az volt, hogy Nagykanizsán magasabb foglalkozási arányokat láthatunk a kereskedelem, a hitelélet és a közlekedés terén. Főleg a kereskedők számával emelkedett ki Nagykanizsa a nagyobb városok közül a Dél-Dunántúlon. A dualizmus idején Nagykanizsa iparközponti jellege mellett kereskedelmi és forgalmi csomóponttá is vált. A nagykereskedelem révén a távoli vidékek termékei könnyen elérhetővé váltak a város piacain. A városnak országos vásárok tartására volt joga. A jó közlekedési és kereskedelmi adottságokkal rendelkező Nagykanizsa kereskedelmi hatóköre döntően a Trieszt – Fiume – Graz – Bécs – Budapest – Zágráb által határolt területére terjedt ki, de voltak olyan nagykereskedők is, akik túlléptek e vidéken, s vagy gyarmati nagykereskedelmet folytattak, vagy pedig nyugat-európai nagyvárosokba forgalmaztak termékeket (KAPOSI 2014:194–201). Az agrártermék-kereskedők között a legjelentősebbek a gabona-, a bor-, a fűszer-, a déligyümölcs-, a liszt- és a sertéskereskedők voltak (SOPRONI KAMARA 1878:538–543). Sokat javult a város közlekedési pozíciója is. Az 1860-as években kiépített vasútvonalak révén Budát, Triesztet, Bécsot, Barsot, Pécsot már könnyen el lehetett érni. A kereskedelem és az ipar fejlődése elképzelhetetlen lett volna a hitelélet intézményesülése nélkül. Még a reformkori fellendülés idején, 1845-ben nyílt meg a városban az első takarékpénztár, s 1857-től kezdve volt a városban biztosító is (WEISER 1929:312). A nagykereskedelem és a közlekedés, s az, hogy Nagykanizsa logisztikai központtá, s egyben információcsere szempontjából is centrumtelepüléssé vált, természetesen a társadalmi közgondolkodásra, a mindennapi megélhetésre is nagy hatással volt. A nyugati életmód szokásai, az ottani polgári élet megismerése komoly hazai hatásokat eredményezett.

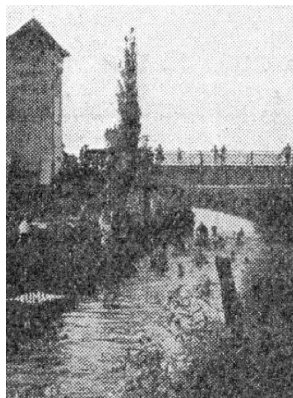
3. A szabad vízforrások használata

Nagykanizsa város térgazdasági helyzete az idők során sokat változott. A 19. század elejéig Kanizsa a hg. Batthyány család tulajdonában lévő mezőváros volt. A város központja volt a mintegy 10 ezer holdas kanizsai uradalomnak, amelyhez hét falu tartozott. A szűkebben vett város két részből állt: a keleti oldali dombosabb részén volt a nagyobb Nagykanizsa, míg a nyugati oldalán a laposabb, homokos területű kiskanizsai városrész. A kettő között hatalmas mocsár helyezkedett el, amit legfőképpen az északról befolyó Kanizsa-patak táplált. A két kanizsai városrész között a patak folyása lelassult, vize szétterült, és hatalmas posványoságot teremtett. A népességszaporodásból következően nőtt a telkek iránti igény, az elvárások

egyértelműek voltak: a patakot, illetve a mocsárba befolyó számos kisebb vízfolyást szabályozni kell, s a mocsarat el kell tüntetni. 1802-ben a városi lakosság munkájának köszönhetően végbement a szabályozás, s a patak, immáron Principális-csatorna néven, használhatóvá vált, ugyanakkor a korábbi mocsár kiszáradásával több ezer hold új területet is nyertek (KAPOSI 2009:105). Ezzel persze még nem ért véget a szabályozás, időről időre újra hozzá kellett nyúlni, ami a 19–20. századot végigkísérő folyamattá vált (BARBARITS 1929:132–133; ENCIKLOPÉDIA 1999:269). A szabályozási munkák során azok a malmok is eltűntek, amelyek addig a patakok vizére épültek, az 1930-as évekre már csak a Potyli malma működött (MAKOVICZKY 1934:34).

A Principális-csatorna volt a legfőbb vízforrás, hiszen a patak mellé igen sok ipari és kereskedelmi egység települt (pl. gőzmalom, vágóhid stb.). Adta magát a lehetőség, miszerint a lakosság a forró nyarakon a hihetetlenül poros városból menekülve a Principális mellett keressen felüdülést. A csatornában való fürdés lehetőségét nem tiltotta a város szabályzata, a víz veszélyforrást nem jelentett, így akár több százan is élvezhették a vizet a kiskanizsai városrész káposztáskertjei tövében. Kiépítettsége nem volt, vendéglátási tevékenységről sem tudunk. Jól tükrözi ezt az állapotot Frédéric von Erhus, a Zalai Közlöny hollandiai tudósítójának látogatása után született cikke: „...*érdekesnek tűnt fel az az állapot, hogy ott Nagykanizsán még mennyire kis igényűek az emberek, mennyire meg tudnak barátkozni egy, talán másfél méter szélességű kis pataknak egészen barna színű vizének fürdési célokra való felhasználásával és minő nemes egyszerűséggel vetkőznek, fürödnek és öltözködnek az emberek legalább is két kilométer hosszban a patak mentén*” (ZK 1925.08.02.). Egybecseng ezzel egy egy évtizeddel későbbi, nosztalgikus visszaemlékezés: „*Kabin, fürdőház természetesen ismeretlen fogalmak voltak, ki-ki az alatt a bokor alatt vetkőzött, amelyet éppen üresen talált*” (ZK 1933.07.28). A 20. század elejéről már fotók is maradtak fenn a hídtól északra lévő csatornaszakaszon fürdőzőkről, ahogy fogalmaztak, valóságos kis népfürdő alakult ki (BARBARITS 1929:132) (1. ábra).

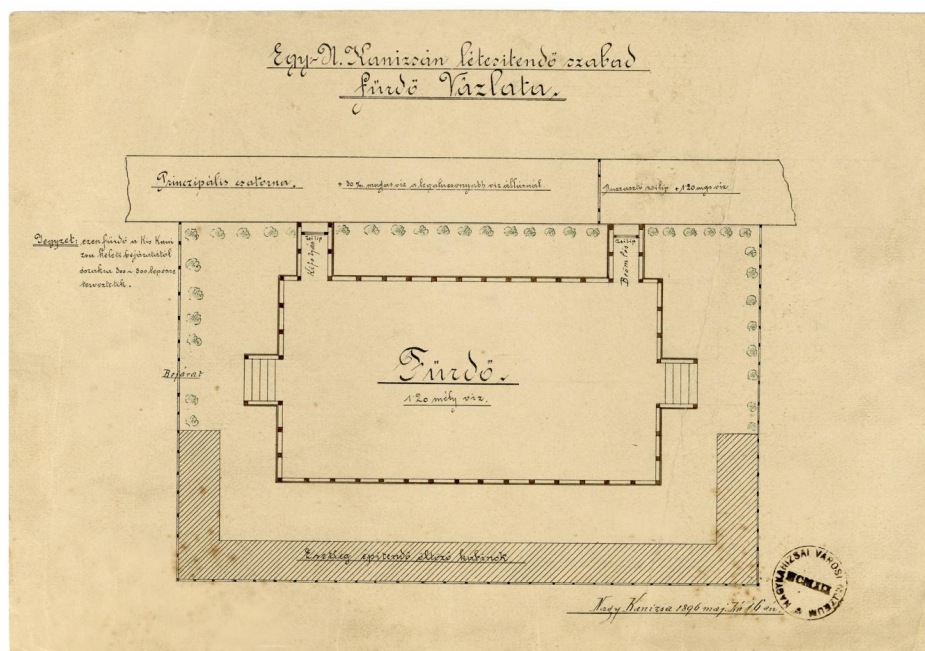
1. ábra: A Principális-csatorna melletti népfürdő az 1920-as években

Forrás: BARBARITS 1929:132.; TARNÓCZKY 2020:2344.

A 19–20. század fordulója felé megszületett a gondolat, miszerint strandszerű formát kellene adni az itteni fürdőzésnek (2. ábra).

2. ábra: Egy, a Principális-csatorna melletti szabad fürdő vázlata 1896-ban

Forrás: TGYM. Tört. dok. tár 77.506.1.

Egy kiskanizsai polgár öltözőt is állított a közelében, de az nemsokára eltűnt, majd 1909-ben egy Flumbort nevű kiskanizsai gazda épített fel hat kabint az átöltözéshez. Írták is a helyi sajtóban, hogy ha a városi hivatalra várnak az emberek, akkor soha nem lesz fürdő, de a magánkezdemenyezés utat tört. „Naponként sok-sok fürdővendég látogatja. Alig győzik egymást kivárni, míg kabint kaphatnak” (ZK 1909.08.05.). Ezt követően 1912-ben Tamás János, az uradalom ügyvédje készített tervek a strand kiépítésére, amely már két 500–600 négyzetméteres, betonnal bélelt medencét, mellé öltözőkabinokat, nyári vendéglőt, belépődíjas rendszert képzelt el. A megvalósítását azonban elvitte a háború, s maradt a hagyományos szabad fürdőzés lehetősége, amit egy korabeli kis nóta szövege is mutat: „Szép város Kanizsa, itt folyik a Principális csatorna. Nem kell ott fizetni, menjünk hát fürödni!” Főleg a szegényebb néprétegek számára volt fontos a szabad fürdés lehetősége. 1937-ben a város a hídtól 200 m-re északra egy kis duzzasztót épített, amivel 100 cm-re emelte a fürdésre hasznosítható víz mélységét (ZK 1937.06.25.), sőt 1938-ra még egy kis gátat is terveztek, amivel még szélesebbé teheték – korabeli elnevezéssel – a Principális ingyen népstrandját (ZK 1937.08.04.).

Egy másik lehetőség volt a város keleti szélén, a Zala és Somogy határán folyó Bakónaki-patak vizére épített Potyli-malom mellett felduzzasztott kis malomtó kihasználása (3. ábra). A felduzzasztott vizek fürdésre való hasznosítása több városban is öntevékeny formában történt. Kaposváron például a nyugati városrészben lévő malomtóhoz előszeretettel jártak ki nyaranta a városlakók, hasonlóan a pécsi Balokányban lévő kis tavat is ki tudták használni a lakosok a forróság ellen. Tudunk kisebb településeken is hasonló tevékenységről, avagy még a folyók menti holtágakban való szabad fürdésről is.

3. ábra: A Potyli-malom és a malomtó 1928-ban

Forrás: TGyM. Tört. dok. tár. 4659.

A nagykanizsai Potyliban való megmártózás viszont a korabeliek véleménye szerint kisebb fajta iszapfürdőnek minősült. Tartózkodóbb hölgyek választhatták a számukra kihelyezett dézsákat is. A házigazda molnár és családja az örlésen túl a fürdőzők vendéglátásával is foglalkozott. Kuglipályát létesítettek, asztalokat, padokat raktak ki, az ott helyet foglalókat gallysátrakkal védték a tűző nap ellen. „*Hűvösükben egyenlőség, testvériség és szabadság honol*” – írta a helyi lap munkatársa. Friss kenyér, aludttej, tejföl várta a megéhezőket, volt kéznél túró, vaj és sajt is. Nem használt azonban a látogatottságának, hogy 1907-től Somogy vármegye csurgói főszolgabírója döntése alapján 200 korona büntetés fenyegetett bárkit, aki a patak somogyi oldalán mászott ki a vízből (TARNÓCZKY 2020:2128).

Több mint száz évig használhatták fürdésre, s télen korcsolyázásra is a mai Kórház tértől nyugatra eső, a hajdani téglagyár melletti területen képződött kis tavat. A 18. században a Német Lovagrendtől visszatért városokról Tizenháromvárosnak hívták ezt a területet, magát a tavat pedig Czigleniczának nevezték (Ziegel-see). Az akkori téglagyár agyagbányászata hozta létre ezt a mélyebb területet, de hozzájárultak a vízhez a dél felé folyó kis vízerkek is. Tekintélyes méretű tóról van szó, amit az 1857. évi színes haditérkép és az 1864. évi kataszteri térkép is világosan jelez, mintegy négy-öt teleknyi területet foglalt el (KATONAI TÉRKÉP 1857; KATASZTERI TÉRKÉP 1864). Nyáron ruhát mostak a tóban, télen, pedig korcsolyázó- és csúszkálóhely volt (KAPOSI 2009:328). A téglagyári tó ugyanakkor néha veszélyeket is rejtett magában. A területet a 19. század utolsó harmadában már elkezdték feltölteni, hogy lakótelkek kerülhessenek rá. A városnak az 1880-as évekre sikerült lecsapoltatnia a vizet (TARNÓCZKY 2020:329).

4. A gőz- és kádfürdők

A nagyobb folyó, tó vagy tengerpart nélküli vidékeken a 19. század második felében gyorsan terjedtek városokon belüli kádfürdők és gőzfürdők. A tehetősebb polgári rétegek számára ez a kikapcsolódás és a felüdülés lehetőségét adta, a városi alsóbb rétegek nem juthattak hozzá. A dél-dunántúli fejlődő településeken, Pécsen, Kaposváron és Nagykanizsán is hamar megjelentek a belvárosban lévő fürdők. Nagykanizsán 1868-ban alakult meg a Nagykanizsai Fürdő Részvénytársulat, amely gőzfürdő létrehozását határozta el. A gőzfürdő (4. ábra) 1873-ban nyitotta meg kapuit a közönség előtt (Z-SK 1873.02.13.; Z-SK 1873.03.27.). Viszonylag jó helyen, a mai Kisfaludy utcában, a belváros déli részén helyezkedett el a fürdő, ami lehetővé tette a gyalogos megközelítést. Az 50 m hosszú épületet Geiszl Mór tervezte. Egy, a korabeli sajtóban megjelent leírás szerint nők és férfiak egyaránt igénybe vehették az intézmény

szolgáltatásait, de térben elkülönítve. A keleti oldalon voltak a fürdőszobák, márvány-, illetve egyszerűbb kőkádakkal. Az épület nyugati felében a két gőzfürdői részhez nagy előtér, öltözők, gőzterem (benne lépcsőzetes gőzpadokkal), hideg és meleg vízzel is ellátható márvány fürdőmedencék (kettő) tartoztak. Az udvar hátsó részében, az épület mögött volt a nyári uszoda szabadtéri, ovális alaprajzú, nagyjából 20 m hosszú medencéje, mellette helyezkedtek el a kabinok. A medence vizét, ha kellett, gőzzel melegítették. A fürdőt ásott kút látta el vízzel. További szolgáltatásként hamarosan bevezették a köpölyözést is (TARNÓCZKY 2020:1571).

4. ábra: A nagykanizsai gőzfürdő épülete

Forrás: BARBARITS 1929:123.

A Gőzfürdő Rt. (5. ábra) részvénytulajdonosai és irányítói között a város gazdasági elitjének számos tagját megtalálhatjuk. 1908-ban például a társaság elnöke a híres ügyvéd és vállalkozó, dr. Bentzik Ferenc volt, alelnöke a messze földön híres agrárnagyüzemmel, mintagazdasággal, számos helyi, regionális és országos tisztséggel rendelkező Elek Lipót volt. Az igazgatóságban a kanizsai vállalkozói világ meghatározó tagjai ültek: Bettlheim Győző, aki nemcsak kereskedő, de gyártulajdonos is volt, Rosenfeld János, Klein Illés, Fesselhoffer József kereskedők, akiknek a város központjában voltak reprezentatív üzleteik (COMPASS 1909/2: 458).

5. ábra: A „Nagy-Kanizsai Fürdő-Részvény-Társulat” részvénye (1875)

Forrás: TGYM. Tört. dok.tár 72. 277.1.

A fürdő eredetileg elképzelt továbbfejlesztési tervei azonban már nem valósultak meg. A forgalom kisebb volt a vártnál, így nem lett felépítve az a szálloda sem, amit a gőzfürdőtől délre gondoltak kialakítani. A kút vízhozama sem volt megfelelő, s csak jelentős költséggel lehetett volna orvosolni a problémát. Jellemző a pénzügyi gondokra, hogy volt, amikor a részvényeseknek évi egy fürdési lehetőség jelentette az osztalékot. A gőzfürdő részvénytőkéje a 20. század elején 62 860 korona volt (THIRRING 1912:339), de addigra már igen lerobbant állapotban került, s az rt. közgyűlése már nem akarta a mintegy 26 000 koronára tehető felújítást vállalni (Z 1910.05.01.). Átmeneti megoldásként 1911-ben a város megvette a fürdőt, az rt. pedig megszűnt. A fürdőt bérlőkkel működtették tovább. Kocsma is létesült az épületben. Viszont fejlesztésére a háború alatt már nem maradt pénz. A háború alatt nagyon lerobbant gőzfürdő helyrehozatalára 1920-ban 500 000 koronát szavaztak meg (ZK 1920.04.30.), de a fürdőt végül majd az 1920-as évek elején az akkori bérlő, Novák János újította fel (ZK 1922.07.04.). A problémák azonban nem szűntek meg, így Novák 1928-ban áttért a havi egyszeri nyitvatartásra, de az sem segített. Végül is a gőzfürdő nagy nehezen túlélte a két háború közötti korszakot, s még a második világháború után is működött.

Egy másik fürdő is létesült a városban, mégpedig a déli irányban kivezető, nagy forgalmú Csengery úton. Ez volt a „Haragos-féle fürdőház”, amely kádfürdőként működött, ablakai az utcára néztek. Névadója, Haragos Mihály sebész (borbély) volt a városban. A kiegyezés utáni években már biztosan működött az intézmény, amely aztán a tulajdonos halála után Balácsi György kezébe került. 1893-ban már úgy hirdették a fürdőt, mint ahol minden rendelkezésre áll, s minőségi igényeket tudnak kielégíteni. Széles volt a szolgáltatási lista: a fa- és márványkádaktól kezdve a kádak fölötti zuhanyon át, a köpölyözéstől a tyúkszemvágásig sok mindennel várták a látogatókat. Egy évtizeddel később még bővítették is a fürdőt, s elnevezték Nemzeti Fürdőnek (TARNÓCZKY 2020:451–452).

5. Vívezetékrendszer és fürdőszobák

A vidéki kis- és középvárosok nagyon lemaradtak a közművesítés néhány ágában. Pedig a polgárosodás magával hozta a természetszeretetet, a sétateret és parkok kiépítését, a lakhatási viszonyok javítását, utak kialakítását, s ezzel kapcsolatosan számos város átépítését, modernizációját. Teljes várost átfogó rendszerek kialakítása természetesen sehol nem valósult meg, de a jómódúak által lakott városrészekben hamarabb megindulhattak a fejlesztések. Nagykanizsán az áramszolgáltatás viszonylag hamar megvalósult, de a víz- és csatornarendszer kiépítésére sokáig nem került sor. A város szerencsés sajátossága volt, hogy a nagykanizsai városrész domborzati viszonyaiból következően a felesleges vizet a városon átfolyó árkokkal, patakokkal a Principális-csatornába lehetett vezetni, ugyanakkor a házak vízellátását ingatlanon belüli ásott kutakkal tudták biztosítani.

Egyértelmű volt azonban, hogy a városfejlesztés, a település vonzóvá tétele szükségessé teszi a központosított vízvezetékrendszer létrehozását. Az 1894-ben született elképzelés szerint egy csatorna segítségével összekötötték volna a Balatont a Murával, s ennek révén látták volna el Nagykanizsát vízvezetékkel, s egyben fürdőhellyé fejleszthették volna. A költséges terv megvalósítása azonban reménytelen volt. Ehelyett 1913-tól kutakat fúrtak a Principális-völgyben, de csak 1915-ben, a háború alatti katonai barakktelep építésénél találtak két bővizű, s a Károly Laktanya építésénél egy kisebb forrást (BARBARITS 1929:135). Részleges vízvezetéki munkák készültek korábban is a közvágóhídon, a vasút, s egyes gyárak telepein, majd 1916-ban a hadikórházban létesítettek vízművet két artézi kúttal, vasszerkezetű víztoronnyal. Dönteni kellett, hogy a Murára alapozzák a város vízellátását, vagy artézi kutakra. Az utóbbiak mellett döntöttek: a vízvezeték- és csatornarendszer általános terve és költségvetése 1919-ben készült el. Pénz alig volt hozzá, az 1920-as évek eleji nehézségek miatt a munkák nem haladtak, végül az 1925-ben megnyíló Speyer-kölcsonök forrását tudták

felhasználni egy átfogó víz- és csatornarendszer kialakítására. 1926–27-ben ennek köszönhetően készült el a 31 m magas, 700 m³ űrtartalmú, 10 m vízoszlop magasságú vasbeton víztorony Jendrassik Alfréd építész (államtitkár, a belügyminisztérium műszaki osztályának vezetője) terve alapján. 1929-től fejlesztették tovább a vízművet, a korábbi kutaktól nem messze egy 140 és egy 150 m mély újabb artézi kutat fúrtak, tovább bővítették az utcai vezetéket is. A hálózat hossza 1935-ben már 19,5 km volt, a vízzel ellátottak az összlakosság mintegy harmadát tették ki (KUNICS 2014:399). A betonból készült zápor- és szennyvízelnyelő csatornarendszert 1927. november 1-jén helyezték üzembe. 1934-ben a több mint 19 km hosszú hálózatba már 820 ingatlan kapcsolódott (KIRÁLY 1935:78). A víz- és csatornarendszer kiépítésével sikerült tartós megoldást elérni, még nagyobb szárazságok esetén sem fordultak elő különösebb ellátási zavarok (MAKOVICZKY 1934:35).

A hosszú, évtizedes vajúadás után ugyan megszületett a víz- és csatornarendszer, de ettől függetlenül a korabeli egészségügyi ismeretek fejlődése és a higiénia iránti igény a polgári lakások átalakítását is magával hozta. Egyre több lakást alakítottak át úgy, hogy abban már külön, jól felszerelt fürdőszoba kapjon helyet. Korabeli adatok alapján úgy tudjuk, hogy a nagykereskedő, szeszgyáros, 65 hold földdel rendelkező birtokos, Blau Pál építette az első fürdőszobát a városban. Háza a városközpontban volt, ahol a tulajdonos nagy társadalmi életet élt. Blau az 1860-as évek elején a ház mögött, a telek végén külön kis fürdőházat építtetett három-négy fürdőkáddal s egy zuhannyal, ahol a család barátai is szívesen látott vendégek voltak (KUNICS 2009:273). De nem állt meg itt a vállalkozó tevékenysége: a kereskedő-iparosnak a Kanizsától délre lévő Szentgyörgyvári-hegyen volt jelentősebb méretű szőlője, s egy 1865-ben épített emeletes présháza is (TARNÓCZKY 2020:915). A példa ragadós volt: a század utolsó harmadában gyorsan szaporodtak a fürdőszobával felszerelt házak.

Mindez azért is fontos, mert a nagykereskedő városként működő, jó vasúti közlekedéssel rendelkező Nagykanizsán nem volt akadálya annak, hogy más területekről szerezzenek be eszközöket, szerelvényeket egy-egy fürdőszoba kiépítéséhez. De a helyi cégek is ki tudták használni a keresletet. A város legnagyobb vas- és gépgyára, egyben vaskereskedése, a Weiser cég már az 1895. évi német nyelvű katalógusában is hirdette fémből készült ülőkádjait, fürdőkádjait (TGYM Tört. dok. tár 2001.8.1:77). Az 1910-es években készült ipari címtár szerint a hagyományos mezőgazdasági gépei mellett különböző vasszerkezeteket, szivattyúkat, vízvezeték- és fürdőszoba-berendezéseket is forgalmazott. Szintén híres gyártó és forgalmazó volt Samu Lajos cége, amely vízmelegítőket, fürdőkályhákat gyártott (CÍMTÁR 1937:43). Nagy idők jöttek a város kisiparosainak, hiszen egy-egy fürdőszoba kiépítése, az ottani munkák elvégzése szinte állandó megrendeléseket biztosított; egyre többen foglalkoztak fürdőszobakialakítással, a korabeli lapokban is számos hirdetés jelent meg e tárgyban. A város szabályrendeletben írta elő, hogy a bordélyházakban az üzlet tulajdonosa többek között „...a kéjnők részére fürdőkádokról” köteles gondoskodni (CÍMTÁR 1907:170). Nagy kereslet volt fakádak, dézsahordók, rézkádak, rézcsapok iránt, amely a városban élő rézműveseknek, kádároknak jelentett piacot. Az épületek padlásán kötelező volt kádakban vizet tárolni, az esetleges tűzoltást elősegítve. S hogy milyen szélesben érintette a fürdőfejlődés a társadalmat: nem részletezzük a textil- és ruházati ipar lehetőségeit, amely a sajtónak állandó témát szolgáltatott, s a helyi boltok, divatcsarnokok számára hozhatták el a mézesheteket. Mindazonáltal a fürdőszoba-építés csak lassan haladt, 1900-ban a városban csak minden 112. lakásban volt fürdőszoba (THIRRING 1912: 30-31; KUNICS 2014:373).

6. Nagykanizsa és a balatoni fürdőélet kapcsolata

A kanizsai fürdőélet elindulásával, a lehetőségek szélesedésével időben egybeesett a Balaton menti fürdőélet felfutása. Nagykanizsa 35–40 km távolságra fekszik a Balatontól, amely 1861 óta vasúton könnyen elérhető volt. A Déli Vasút által felépített vonal nyugati végén ott volt Balatonszentgyörgy, amely nemcsak egy állomás volt, hiszen a dél (Somogyszobra) és észak

felé (Keszthelyre) induló vasutak kiindulópontját is jelentette. Szentgyörgy mellett pedig ott volt a kanizsaiak által könnyen elérhető Balatonberény, ahol 1881–1882-ben gróf Hunyady Imre kezdeményezésére elindult az első balatoni fürdő kiépítése (KAPOSI 2021). A századfordulóra Berény és Kanizsa élete a nyári hónapokra már szorosan összefonódott, hiszen a nagykanizsai polgároknak Balatonberény, illetve később Balatonboglár lett a legfontosabb üdülési célpontja. Mindez világosan tükröződik abban, hogy a berényi vendégkör (földbirtokosok, kereskedők, köztisztviselők stb.) egy része Kanizsáról érkezett, másrészt pedig a szálloda- és üdülőépítésbe is egyre több kanizsai vállalkozó kapcsolódott be.

Közülük is kiemelkedett Armuth Nathan kanizsai nagykereskedő. Mivel egy korábbi tanulmányunkban már részletesen bemutattuk a vállalkozó balatoni fejlesztéseit (KAPOSI 2021), most csak röviden utalunk a legfontosabb jellemzőkre. Armuth gyarmatáru-forgalmazással foglalkozó nagykereskedő volt, aki, 1903-ban kezdte kiépíteni balatonberényi fürdőtelepét, amit 1906-ban adtak át. A telep, amely három épületből állt, a vasútállomással szemben fekvő, a vágányoktól délre, az állomástól nyugatra eső üres telekre került. Az épületekben 105 szoba, egy nagy étterem, egy kávéház, s minden egyéb szükséges mellékhelyiség megtalálható volt. Korabeli beszámolók szerint a szobák nagyok, szárazak és világosak voltak, izléses bútorozottsággal, s minden lehető kényelemmel ellátva. Az épület faszerkezetű volt, a szobákat is deszkafal választotta el egymástól (B 1906.08.12.). Az esti világítást acetilénlámpákkal oldották meg (B 1906.06.24.). A szálloda nagy épületét a második világháború után elbontották, elhordták, kisebb részeit Nagykanizsa város gyermeküdülőjeként hasznosították.

Egy korabeli memoár alapján felvázolhatjuk, hogy gyermekként mit is jelentett egy nagykanizsai polgárcsaládnak a balatoni nyaralás lehetősége. Arató (Neusidler) Jenő (1891–1979) egy jómódú ügyvéd és köztisztviselői családba született. Később Pécssett törvényszéki elnök lett, akinek sok száz oldalas visszaemlékezése igen értékes forrás. A memoár első, sűrűn írt 60 oldala a nagykanizsai gyermekevekre vonatkozik. A leírásból kiderül, hogy a balatonberényi nyaralás az előszervezéssel kezdődött: májusban a családfő elutazott Berénybe, ahol lefoglalt egy kiadó parasztházat. (A korabeli szokás az volt, hogy a három-négyszobás parasztházat egészben, mintegy apartmanként kiadta a tulajdonos, ugyanakkor a gazda családjával a ház mögötti nyári konyhába költözött, de a gazdasági tevékenység az udvarban, kertben tovább folyt.) Júliusban stráfkocsira rakták a nyaralás összes szükséges holmiját. Mivel ellátás nem volt a parasztháznál, így mindent vinni kellett: élelmiszert, ruházatot, játékot, ágyneműt stb. A stráfkocsi egy nap alatt ért Berénybe, indulását követő napon a család fiákerrel kiment a kanizsai állomásra, majd személyvonatra ült, s másfél óra alatt a célállomásra értek. Az ilyen parasztházi üdülések alatt a városi gyerekek megismerhették a magyar mezőgazdaság rendszerét: a falun áthajtott disznókondát, a marhacsordát, a baromfitartást, az aratást, a szérűskerti munkát, a lehulló gyümölcs felszedését stb. De a legnagyobb élmény persze naphosszat a balatoni fürdés volt, ahol meg a falusiak hétvégi lóúsztatását, avagy a bivalyok itatását lehetett megcsinálni. Egy új világ jelent meg a gyermekek számára, amit fokozott még, hogy a kerítésen át be lehetett kukkantani a gróf Hunyady-villa parkjába, „...*ha Hunyady kontesz lovásza kíséretében végiglovagol a falun, úgy nézünk rá, mint valami felsőbb lényre*”. A nyaralás után pedig vissza a poros Kanizsára, ahol a családot a házvezető Német néni várta kivétel nélkül mindig húslevessel, paradicsommártással és marhahússal (ARATÓ é.n.: 22).

Még egy ponton kapcsolódott a Balaton Kanizsához, mégpedig a szervezett, nagyobb létszámú gyermeküdültetések terén. A két háború között, de főleg az 1930-as években a társadalmi gondolkodás változása mentén földesurak, városok stb. felkarolták azokat a szociális gondoskodási lehetőségeket, amelyek az akkor szegényebb, elesettebb rétegek helyzetén javítottak. Ennek egyik eleme volt a balatoni gyermeküdültetés létrehozása. Szinte minden nagyobb település kialakított Balaton parti gyermeküdülőt. 1930-ban Pécs város Esztergár

Lajos akkori népjóléti tanácsnoka (későbbi polgármester) javaslatára Fonyódon hozott létre gyermeküdülőt, ahol 100 fős csoportokban, 20 naponként válthatták egymást a szegény sorsú gyermekek (D 1943.07.21.). Nagykanizsa is hamar bekapcsolódott ebbe a folyamatba: az 1920-as évek vége óta jártak nagykanizsai gyermekek Balatonberénybe üdülni, ahol a község hozzájárulásaként az iskolában kaptak helyet. A város a második világháború éveiben jutott el a saját tulajdonú gyermeküdülő felépítéséig. Krátky István polgármester gyűjtésére alapozva 1943-ban vásároltak Balatonberényben a Haláldombon egy 900 négyszögöles telket a Közjóléti Szövetkezet révén, ahol egy elbontott épület anyagából olcsón sikerült kialakítani az üdülőt. Az építkezéshez az ONCSA adott 68 ezer pengő, tízéves lejáratú kamatmentes hitelt. Itt kezdtek meg a harctéri katonák, valamint a szegény gyermekek üdültetését. 1944 nyarán adták át a homlokzaton hatalmas felirattal jelölt „Nagykanizsa város gyermek-üdülőtelepe” nevű intézményt (ZK 1944.07.18.), s ekkor érkezhetett az első 60 fős csoport, amit még két másik követett. Az épületben két nagy 30 ágyas szoba volt, volt hozzá két mosdó, konyha, felügyelőlakás stb. Az üdültetés költségeit a város fedezte (U-S 1943.05.19.; 1944.06.30.; 1944.07.06.).

7. A városi strandok kiépülése az 1930-as években

A két háború közti korszakban szinte mindegyik hazai városban lépések történtek olyan strandfürdők létrehozására, amelyek már megfeleltek a középrétegek, de részben már az alsóbb társadalmi csoportok igényeinek is. Ezek a strandfürdők már kulturált szabadidő-eltöltési lehetőséget biztosítottak, ugyanakkor számos szolgáltatással is egybekapcsolódtak. A Dél-Dunántúlon Kaposvár esete mindenképpen iránymutató volt, hiszen több hazai városban ennek mintájára hoztak létre fürdőket. A somogyi megyeszékhelyen a korábban már említett túskevári malomfürdőből nőtt ki a folyamatosan bővített strandfürdő, mely mellett egy uszoda is épült. A 80 kabinnal körbevett strand és uszoda adta a második világháborúig a kaposvári lakosság számára a fürdőzés lehetőségét, ugyanakkor a városi úszó- és vízilabda sport hátterét (SZILI – TAKÁCS 1978:41). Pécsen az 1930-as évekig ott volt a régi Vasfürdő mellett épített Madarász–Szontágh Fürdő, úszómedencével és egyéb felszerelésekkel, de aztán a világgazdasági válság vége felé nagy lépések történtek: megnyílt a Balokányban a Városi Népfürdő, majd pedig 1935-ben átadták a ma is meglévő Hullámfürdőt (PÉCS LEXIKON 1910. I: 69 és 322).

Ebbe a sorba illeszkedett a nagykanizsai fürdőrendszer bővítése is. Az 1920-as években egyre erősebb igények jelentkeztek egy strandfürdő létrehozására, amelyek a szabad sajtóban is teret kaptak, ahol ötleteket, elképzeléseket vártak az olvasóktól (ZK 1924.05.22.). 1927-ben megalakult a Nagykanizsai Fürdőegyesület, amelyet a város is támogatott. A polgármesterrel abban egyeztek meg, hogy a város adja majd ingyen a telket, megcsináltatja az odavezető utat, amit az autóbuszforgalom számára is járhatóvá tesz, az Egyesület pedig megkezdi a tervek és a kivitelezés megszervezését. Pontos helye ekkor még nem volt a strandnak, de azt úgy kellett meghatározni, hogy illeszkedjen a városrendezési tervbe. A kezdeti tervek még a már említett Principális melletti strandról szóltak volna, ám később ez módosult. A válság éveiben azonban megakadt a terv végrehajtása (VL 1927.07.01:155.).

A strand iránti mozgalomban és igényekben a vállalkozók pénzt láttak. Kihasználva a város lassúságát, 1932-ben a Magyar utca északi végén, a 175. szám alatti Herkules Téglagyár területén megnyitotta kapuit az első népfürdő. Wertheimer igazgató kezdeményezésére a téglagyár vízmedencéjében pár hónap alatt kialakítottak egy fürdőt, amit 1932. július 7-én nyitottak meg (ZK 1932.07.07.). Az amúgy modern téglagyár jelentős erőfeszítéseket tett a Herkules (6. ábra) komfortosságának növelésére. Téglával fedett utat építettek a partig, a partra vastag homokréteg került. Öltözőket létesítettek a nők és a férfiak számára, azokat az üzem szomszédos telepén lakó személyekkel őriztették, vízbe vezető lépcsősort építettek. A gyerekek számára kialakítottak egy másfél méter mély, sekélyebb részt, ahol úszómester foglalkozott

velük (TARNÓCZKY 2020:1782.). Megszervezték az elérhetőséget is: a városközpontból még autóbussz is indult a távoli fürdőhöz, de a többség persze gyalog vagy biciklivel érte el. Nem véletlenül írták a helyi sajtóban, hogy „*Napok óta valóságos búcsújáró hely*” az új létesítmény. S legalább ennyire fontos volt az is, hogy „*...a fürdőruha mennyire demokratikussá teszi az embereket. Lehullanak a hivatalos maszkok, eltörpülnek a társadalmi rang és pénzkülönbségek*” (ZK 1932.07.10.). Az új fürdőhely legsikeresebb éve az 1933-as lett. A város úszói, vízilabdázói itt tartották edzéseiket, sőt versenyeket, mérkőzéseiket is. A város még évekig fizette az itteni edzések költségeit. A Herkules nem volt teljesen veszélytelen: többen a mély hideg vízben lelték halálukat.

6. ábra: Az egyszerű strandbelépő és a jeges kocsi fürdőzőkkel

Herkules Strandfürdőben
napi fürdőjegy 20 fillér

Forrás: TARNÓCZKY 2020:1782-1783, ill. TGYM. Történeti fotótár. T.2021.25.1.

A Herkules-strand megnyitása és jó működése a várost is aktivizálta, s 1932 után felgyorsultak a városi fürdő létrehozásának eseményei. Az is ösztönözhetette a város döntéshozóit, hogy a Herkulesen kívül más települések is hirdették saját fürdőjüket. 1933-ban például a stájerországi, Kanizsáról viszonylag gyorsan elérhető fürdőkről is jelentek meg hirdetések a zalai sajtóban (ZK 1933.07.04.). A Herkules Strand mellett azonban a város továbbra is ragaszkodott a saját tulajdonában lévő létesítmény megépítéséhez. 1932-ben elkezdték – költségkímélés céljából – a volt Merkur Gyár anyagainak felhasználásával a Sétatérből, valamint néhány szomszédos telekből kialakított területen, a Csengery út 47. szám alatt a saját uszoda és strandfürdő felépítését. Ez a városi létesítmény már a belváros szélén volt, kulturált környezetben, tiszta levegőjű helyen, s a medencét sportversenyekre is lehetett használni. A beruházást támogatta az Országos Testnevelési Tanács is (KU 1933.07.20.; KUNICS 2014:403). Felmerült a két fürdő kapcsolata is: milyen hatással lesz egymásra a városi és a Herkules Fürdő, de végül is 1932 őszén az volt a városi képviselőtestület álláspontja, hogy megfér egymás mellett a két létesítmény (ZK 1932.10.20). 1933 tavaszán a Herkules még fejlesztett is: partot rendeztetett és öltözőket épített (ZK 1933.02.17.).

7. ábra: Nagykanizsa város fürdője 1933-ban, az átadás után

Forrás: TARNÓCZKY 2020:525.

A strandfürdőt 1933. július 23-án nyitották meg (7. ábra), s már ezen a napon 600 fürdőlátogatót számláltak (ZK 1933.07.25). Két medencét alakítottak ki: egy 33 1/3 m hosszúságú és 18 m széles úszómedencét, valamint egy 12 m átmérőjű gyermekmedencét. Öltözőépület 34 kabinnal és 270 szekrénnel, iroda- és mentőszoba, a tetőn napozó jött létre. Büfét alakítottak ki, mellékhelyiségekkel, terasszal. Játsszótér, füves, homokos és árnyas terület került kialakításra. A vizet a városi vízmű biztosította (KIRÁLY – MATTYÓK 1933:322). Lényeges volt, hogy a fürdőépítés a világgazdasági válság éveiben történt, s a város így munkalehetőséget tudott biztosítani az ínségeseknek, szegényeknek: az építkezésen 50 szakmunkás és 120 napszamos dolgozott (ZK 1933.06.08.; ZK 1933.07.02.). 1934-ben 14 083-an látogatták a strandfürdőt, amely nyereségesen működött, s jövedelme a várost gazdagította (KIRÁLY 1935:78–79). Ugyanakkor az 1935. év korántsem sikerült: a fürdő ebben az évben már veszteséget termelt, a látogatószám némileg csökkent, s mivel magasak voltak a jegyárak, s a városban tífusz is volt, így árcsökkentésre kényszerültek (ZK 1935.09.24-). Tegyük hozzá, hogy a strandfürdő megnyitása hatással volt az addigi nyaralási- fürdési szokásokra is, joggal írhatta a helyi lap munkatársa, hogy „*Most aztán befellegzett a vasárnapi balatoni kirándulásoknak. Nem ment el a jó dolgunk, hogy strapáljuk magunkat és költségeskedjünk, amikor itt van ez a gyönyörű strand, amilyen csak kevés vidéki városban van*” (ZK 1933.07.25.).

A korabeli szokásoknak megfelelően a strand használatát, az ottani magatartást szigorúan szabályozták. Eredetileg hetente három reggel úszhattak a sportolók, majd őket követhették a délelőtti folyamán azok a hölgyek, akik kerülni akarták a férfiak vizslató tekintetét. A többi időszakban a két nem tagjai együtt lubickolhattak a két medencében. A rendőrkapitány rendeletével jelezte, miként képzelel el a kifogástalan rendet, a tilalmakról táblák tájékoztattak, másokról pedig büntetést végző rendőrök. 1935-ben a helyi lap már gyakran panaszkolt, mi minden tilos e helyen: a vízben és a környező parkban dohányozni; a fürdődressz valamely részét nem felvenni; lábfürdő és zuhany nélkül fürdést kezdeni; szemérmetlen fürdőruhát viselni; vízbe ugrani; vizet fecskendezni; vízben labdázni; vízbe belepiszkítani; lármázni; hancúrozni; rendteremtő úszómesteri intézkedéseknek ellenállni stb. (TARNÓCZKY 2020:523).

8. Összegzés

A vizsgálatunkból látható, hogy a piacgazdaság korszakában jelentősen felgyorsult a fürdők fejlődése Magyarországon, s ez a városi fürdőélet bővülésében is látszik. Nagykanizsa egy gyorsan növekvő város volt, ahol az ipar és a kereskedelem révén komoly előrelépés történt, s

az emelkedő jövedelmek és a szabadidő növekedése megteremtette az alapját a modern fürdőélet létrejöttének. A város és környékének lakossága nagyon eltérő rétegekből állt össze, így a fürdőélet fejlődésének is több szintje alakult ki. A szegényebb társadalmi csoportok számára nagyon fontos maradt a szabad vízforrások használata, amely főleg a Principális-csatorna és a Potyli-malomtó kihasználását jelentette. De terjedtek a magasabb jövedelmi csoportok számára is a polgári életmódhoz kapcsolódó fürdési lehetőségek. Hamar létrejött a két gőzfürdő, amely kapacitásban és minőségben is kielégítő volt. A Balatonberénnel kiépült kapcsolatok révén létrejöttek a tóparti nyaralás lehetőségei. A városi vízvezeték- és csatornarendszer kiépítésével a fürdőszoba-kultúra is gyorsan terjedhetett. Végül az utolsó nagy lépés a városi strand- és uszodavilág kialakítása volt, amely már tömeges méretekben tudta kielégíteni az igényeket. Látható, hogy a társadalmi igények bővülése egy polgárosodó vidéki középvárosban is új szintre emelte a fürdőéletet, fürdőkulturát.

Irodalomjegyzék

- BARBARITS L. (1929): *Nagykanizsa*. A Magyar Városok Monografiája Kiadóhivatala, Budapest.
- HANÁK P. (1978): Magyarország társadalma a századforduló idején. In: Hanák, P. (szerk.): *Magyarország története 1890–1918*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 403-516.
- JÁNOSI ENGEL A. (2009): *Életemből*. Pannonia Könyvek, Pécs.
- KAPOSI Z. (2009): *Kanizsa gazdasági struktúrájának változásai 1743–1848*. Czupi Kiadó, Nagykanizsa.
- KAPOSI Z. (2014): Nagykanizsa gazdasági fejlődése 1850–1945. In: Kaposi, Z. (szerk.): *Nagykanizsa. Városi monográfia III. (1850–1945)*. Nagykanizsa M. J. Város Önkormányzata, Nagykanizsa, 99-250.
- KAPOSI Z. (2015): Fürdők és fürdőélet Magyarországon a dualizmus korában. In: Horváth, Sz. – Tóth, M. (szerk.): *A Fürdőélet és egészségturizmus a Dunántúlon az ókortól napjainkig című konferencia tanulmánykötete*. Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Kaposvár, 69-80.
- KAPOSI Z. (2021): A gróf Hunyady család szerepe a balatoni turizmus létrejöttében. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 6(3): 6-24.
- KIRÁLY G. – MATTYÓK A. (1933): Sportuszoda és strandfürdő (Nagykanizsa). Tér és Forma. *Építőipari folyóirat*, 6(1): 322.
- KIRÁLY S. (1935): Nagykanizsa város fejlődése. *Városkultúra*, 8(4-5): 69-82.
- KOMLOS J. (1990): *Az Osztrák-Magyar Monarchia, mint közös piac. Ausztria-Magyarország gazdasági fejlődése a tizenkilencedik században*. Maecenas Könyvkiadó, Budapest.
- KÓSA L. (1999): *Fürdőélet a Monarchiában*. Holnap Kiadó Kft., Budapest.
- KUNICS ZS. (2009): Gabona piac – Főtér – Erzsébet királyné tér – A nagykanizsai Erzsébet tér kiépülése, története a dualizmus időszakában. In: *Zalai Múzeum*, 18. (2009) Zalaegerszeg, 267-294.
- KUNICS ZS. (2014): Kunics Zsuzsa: Nagykanizsa településszerkezetének és városképének változásai (1850–1945). In: Kaposi, Z. (szerk.): *Nagykanizsa. Városi monográfia, III. (1850–1945)*. Nagykanizsa M. J. Város Önkormányzata, Nagykanizsa, 291-414.

MAKOVICZKY GY. (1934): Nagykanizsa város településföldrajza (Városföldrajzi tanulmány) *Geographia Pannonica*, III. Közgazdasági Részvénytársaság, Nagykanizsa.

RÁBAVÖLGYI A. (2014): Nagykanizsa népességtörténeti változásai (1850–1945). In: Kaposi, Z. (szerk.): *Nagykanizsa. Városi monográfia*, III. (1850–1945). Nagykanizsa M. J. Város Önkormányzata, Nagykanizsa, 2014. 11-36.

SZILI F. – TAKÁCS É. (1978): *Kaposvár története képekben*. (Iskola és levéltár 5.). Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár.

SZITA L. (1973): *Harkány fürdő történet 1823–1973*. Baranya Megyei Fürdővállalat, Harkány.

TARNÓCZKY A. (2020): *Hol, mi? Kanizsai házak és lakóik*. Nagykanizsa. Elérés: www.nagykar.hu.

WEISER J. (1929): Nagykanizsa gyáripára. In: Barbarits, L. (szerk.): *Nagykanizsa*. A Magyar Városok Monografiája Kiadóhivatala, Budapest, 309–315.

Lexikonok, memoárok, statisztikák, címtárak

ARATÓ J. (é.n.): *Életem 1891–1979*. Elérés: <http://www.csongor6.fw.hu/Neus12/pdf/1/1naplo1891-1916.pdf>

CÍMTÁR (1907): *Nagykanizsa r.t. város lak-és czim jegyzéke Nagykanizsa város szabályrendeleteinek gyűjteményével és Nagykanizsa város térképével*. Szerk. Füredi János. Nagykanizsa.

CÍMTÁR (1937): *Nagykanizsa megyei város címtára*. Szerk. Benedek Rezső. Nagykanizsa.

COMPASS 1909/2: *Mihók-féle Magyar Compass 1908/9*. XXXVI. évf. Pénzügyi és Kereskedelmi Évkönyv. II. Rész. Szerk. Dr. Galánthai Nagy Sándor. Budapest, 1909.

ENCIKLOPÉDIA (1999): *Kanizsai Enciklopédia*. Szerk. Rikli Ferenc. B. Z. Lapkiadó Kft. – dr. Éberling László, Pécs.

PÉCS LEXIKON (2010): *Pécs Lexikon I-II*. Főszerk. Romváry Ferenc. Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Társaság, Pécs.

SOPRONI KAMARA (1878): *A Soproni Kereskedelmi és Iparkamarának a Nagym. M. K. Földművelési, Ipar és Kereskedelmi Minisztériumhoz intézett 1876.-ik évi statistikai jelentése*. II. Rész. I. A kereskedők és iparosok száma községenként és az önálló törvényhatóságok szerint. Sopron, 1878.

THIRRING G. (1912): *A magyar városok statisztikai évkönyve 1. (1912) 1-2*. Budapest. 1912.

Múzeumi és levéltári források

A POTYLI-MALOM ÉS MALOMTÓ 1928-BAN. Thúry György Múzeum, Nagykanizsa. Tört. dok. tár. 4659.

EGY NAGYKANIZSÁN LÉTESÍTENDŐ SZABAD FÜRDŐ VÁZLATA (1896): Thúry György Múzeum, Nagykanizsa. Tört. dok. tár. 77.506.1

JEGES KOCSI FÜRDŐZŐKKEL: Thúry György Múzeum, Nagykanizsa. Történeti fotótár. T.2021.25.1.

KATASZTERI TÉRKÉP (1864): Nagykanizsa – Kiskanizsa kataszteri térképe, 1864. Thúry György Múzeum, Nagykanizsa. Tört. dok. tár. 83.79.3.

KATONAI TÉRKÉP (1857): Hadtörténelmi Levéltár. Katonai felmérések. Nagykanizsa. Colonne XXIII. Sect. 60. Colonne XXIV. Sect. 60. (1856-1860)

NAGY-KANIZSAI FÜRDŐ-RÉSZVÉNY-TÁRSULAT RÉSZVÉNYE (1875): Thúry György Múzeum, Nagykanizsa. Tört. dok.tár 72. 277.1.

WEISER J. C. NAGYKANIZSA TERMÉKKATALÓGUSA (1895): Thúry György Múzeum, Nagykanizsa. Tört. dok. tár. 2001.8.1.

Sajtóforrások

B = *Balatonvidék*, 1906. június 24., 1906. augusztus 12.

D = *Dunántúl*, 1943. július 21.

KU = *Kis Ujság*, 1933. július 20.

SU = *Somogyi Ujság*, 1944. június 30.

U-S = *Uj-Somogy*, 1943. május 19., 1944. július 6.

VL = *Városok Lapja*, 1927. július 1.

Z = *Zala*, 1910. május 1., 1916. május 19., 1916. október 7.

ZK = *Zalai Közlöny*, 1909. augusztus 5.; 1920. április 30., 1922. július 4., 1924. május 22., 1925. augusztus 2.; 1932. július 7., 1932. július 10., 1932. október 20., 1933. február 17., 1935. szeptember 24., 1937. június 25., augusztus 4.; 1944. július 18.

Z-SK = *Zala-Somogyi Közlöny* 1873. február 13. és március 27.